

EBÛ UBEYD EI-KÂSİM B. SELLÂM VE ONA NİSPET EDİLEN *EL-UĞÂT ELLETÎ* NEZELE BİHÂ'L-KUR'ÂNU'L-KERİM ADLI ESER

Doç. Dr. Mahmut KAFES
S.Ü. Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü
mahmutkafes@hotmail.com

Öz

Din, dil ve edebiyat alanlarında ortaya konulan ilk eserlerin müelliflerinden biri olan Ebû Ubeyd el- Kâsım b. Sellâm hicri birinci asrın ortalarında doğmuş, döneminin önemli ilim merkezlerinde tahsilini tamamlamış, kadılık ve eğitimlik görevlerinde bulunmuştur. Anlamları kapalı kelimeler (garıbulluga) konusunda ilk eser verenlerden biri olarak bilinir.

Ebû Ubeyd'e nispet edilen **el-Lugât elletî nezele bihâ'l-Kur'ânu'l-Kerim** adlı eser Kur'an'da, lehçelerinden kelimeler bulunan önemli Arap kabilelerini konu alır. Ancak zaman zaman başka dillerden Arapça'ya geçmiş olup Kur'an'da yer alan bazı yabancı kökenli kelimelere de değinmiştir. Kabile sayısı yaklaşık kırkı, dil sayısı da (Farsça, Süryânîce, İbrânîce, Habeşçe, Rumca, Kiptîce ve Berberîce) olmak üzere yediyi bulmaktadır.

Kelimeler, Kur'an'daki sûre ve âyet sırasına göre dizilmiş, hangi lehçe ya da dilden geçtiği kelimenin hemen ardından belirtilmiştir. Birden fazla lehçe ve dillerden alınanlara da dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebû Ubeyd, Kur'an-ı Kerim, sûre, âyet, dil, lehçe, kabile.

EBÛ UBEYD EI-KÂSİM B. SELLÂM AND THE WORK NAMED *EL-LUGÂT* *ELLETÎ NEZELE BİHÂ'L-KUR'ÂNU'L-KERİM* ATTRIBUTED TO HIM

Abstract

Abu Ubayd al-Qasim b. Sellam, one of the first authors who has the first works set forth in the religion, language and literature fields, was born in the middle of the first century based on the hijri calender, completed his education in the major centers of knowledge of the era, and carried out Qadi and training duties. He is known as one of the first linguists who worked on the words that have closed meaning (garıbullugah).

The work named **el-Lugât elletî nezele bihâ'l-Kur'ânu'l-Kerim**, attributed to Abu Ubayd, is concerned with significant Arab tribes whose dialectic expressions can be found in the Quran. However, from time to time, it includes some foreign words that entered from other languages into Arabic and which are mentioned in the Qur'an, too. The number of tribes reaches forty and the number of languages, consisting of Persian, Syriac, Hebrew, Ethiopian, Greek, Coptic and Berber, reaches seven.

Words are lined up according to the order of the surahs and verses of the Qur'an, and immediately after the word, it is stated which dialect or language it was borrowed from. Also, words borrowed from multiple dialects and languages are drawn attention.

Keywords: Abu Ubayd, Quran, surah, verse, language, dialect, tribal.

GİRİŞ

Eser hakkında bilgi vermeden ve onun Ebû Ubeyd'e ait olup olmadığı konusunu ele almadan önce müellifin hayatı, edebi kişiliği, hocaları, öğrencileri ve diğer eserleri hakkında kısaca bilgi vermenin daha uygun olacağını düşündük. Umarım müellifin yoğunlaştığı ilmi alanı/alanları ve eserlerini tanımak bu eserin içeriği ve Ebû Ubeyd'e ait olup olmadığı konusunda bize bir fikir verir.

Asıl adı Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el- Herevî olan müellif 154/771 yılında (bazı kaynaklara göre 150/767 veya 153/770. *İbnu Hallikân, Vefayâtu'l-a'yân, IV, 62*) Horasan'a bağlı Herât kasabasında doğmuştur. el-Herevî nisbesini bu nedenle aldığı söylenir. Bağdat'ta da bulunduğu için bazı kaynaklar onu el-Bağdâdî nisbesiyle vermiştir (*ez-Zehebî, Tezkeretu'l-huffâz, V, 2; ed-Dâvûdî, Tabakâtu'l-müfessirin, II, 32; İbnu'l-İmâd, Şezerâtu'z-zeheb, II, 54*). Babası köken olarak Rum olup Heratlı bir ailenin azadlı kölesidir. Ezd kabilesinden birinin azadlı kölesi olduğu da söylenmiştir. (*Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Zülfikâr Tüccâr, DİA, X, 244*). Babasının Sellâm -lâmın şeddesiyle- şeklinde çağırdığı rivayet edilmiştir. İlköğrenimine doğum yeri olan Herât'ta başlamıştır. Babası Arap olmadığından oğlunu okula götürdüğünde hocaya, عَلَمِي الْقَاسِمَ فَإِنَّا كَيْسِيَّةٌ (Kâsım'ı eğit, zirâ o zeki biridir) şeklinde hitap etmiştir (cümle عَلَم الْقَاسِمَ فَإِنَّهُ كَيْسِيٌّ şeklinde olmalıydı). Babasının isteği üzerine 179/795 yılında Herât'tan ayrılmış, başta dil olmak üzere fıkıh, hadis ve kelim gibi dini ilimleri tahsil etmek üzere zamanının ilim merkezlerinden olan Basra, Kûfe, Bağdat, Mısır, Şam ve Tarsus gibi yerlere seyahatlerde bulunmuştur.

Uzun bir öğrenim hayatından sonra eğitimlik görevini üstlenmiştir. Önce Bağdat'ta eğitimcilik yapmış, sonra Horasan'a dönmüş ve orada Halife Hârûn Reşîd'in vâlilerinden Herseme b. A'yen'in (ö: 200/815) çocuklarını eğitmiştir. Horasan'dan Merv'e geçmiş ve eğitimlik faaliyetlerini orada da sürdürmüştür. Tâhirî hanedanının kurucusu ve Halife Me'mûn döneminin önemli komutanlarından olan Tâhir b. el-Huseyn (ö:207/822) Merv'e geldiğinde onunla tanışmış ve çocuklarını eğitmesi için Samarrâ'ya davet etmiştir. Samarrâ'da bir süre kalan Ebû Ubeyd oradan Bağdat'a geçmiş ve vali Sâbit b. Nasr b. Mâlik'in çocuklarını eğitmiştir. Bağdat'ta İmâm-ı Şafii ve Ahmed b. Hanbel'le tanışmıştır. Bağdat'tan Tarsus valiliğine atanan Sâbit b. Nasr beraberinde Ebû Ubeyd'i de götürerek Tarsus kadılığına getirmiştir. O bu görevi tam on sekiz yıl sürdürmüştür.

Kadılık görevini bıraktıktan sonra 213/828 yılında Mısır'a gitmiş, oradan Şam'a geçmiş, oradan da tekrar Bağdat'a dönmüştür. 219/834 yılında hac için gittiği Mekke'de gördüğü bir rüya üzerine oraya yerleşmiş ve 224/838 yılında vefat etmiştir. Bazı kaynaklar vefat tarihini 222/836 veya 223/837 ya da 230/844 olarak vermektedir. (*İbnu Hallikân, Vefayâtu'l-a'yân, IV, 62; İbnu'l-Enbârî, Nuzhetu'l-elibbâ, 141; el-Kiftî, İnbâhu'r-ruvâh, III, 20; es-Suyûtî, Buğyetu'l-vuât, II, 254*).

Genç yaşta (25 yaşında) tahsil için memleketinden ayrılan Ebû Ubeyd pek çok yer gezmiş, gezdiği yerlerde birçok âlimin ders halkasına katılmış, zamanının meşhur âlimleriyle (İmam-ı Şafii ve Ahmed b. Hanbel gibi) tanışmış ve bazılarıyla ilmi münâzaralar yapmıştır.

Ders aldığı âlimlerden bazıları şunlardır: el-Ahmar Ali b. el- Mubârek (ö:194/809), İshak b. Yûsuf el-Ezrak (ö: 195/810), İsmail b. Cafer (ö:180/796) , İsmail b. Aliyye el-Esedî (ö: 193/808), İsmail b. Ayyâş (ö:181/797), el-Asmaî (ö:216/831), İbnu'l A'râbî (ö:231/845), Yahya b. Saîd el-Emevî (ö:194/809), Ebû Bekr b. Ayyâş (ö:193/808), Cerîr b. Abdilhamîd (ö:187/802), Haccâc b. Muhammed (ö:206/821), Hafs b. Gayyâs (ö:194/809), Hammâd b. Mes'ade (ö:201/816), Ebû Ziyâd el-Kilâbî, Ebû Zeyd el-Ensârî (ö:214/829), Saîd b. el-Hakem (ö:224/838), Süfyân b. Ueyyne (ö:198/829), Süleyman b. Abdirrahmân b. Hammâd (ö:252/866), Sâlim b. İsa (ö:188/803), Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (ö:204/819), Şucâ b. Ebî Nasr (ö:190/805), Şureyk b. Abdillâh el-Kâdî (ö:177/793), Saffân b. İsa el-Kassâm (ö:200/815), Abbâd b. Abbâd (ö:181/797), Abdu'l-a'lâ b. Mushir (ö:218/833), Ebû Saîd el-Basrî (ö:198/813), Abdullah b. el-Mubârek (ö:181/797), Ebû Ubeyde Ma'mer b. el- Musennâ (ö:210/825), Ömer b. Yûsuf (ö:203/818), Ebû Amr eş-Şeybânî (ö:205/820), Ebû Zekeriyâ el-Ferrâ (ö:207/822), Ali b. Hamza el- Kisâî (ö:189/804), Mervân b. Muâviye el-Fezârî (ö:193/808), Ebû Muâviye ed-Darîr (ö:195/810), Hişâm b. Ammâr (ö:245/859), es-Sülemî (ö:203/818), Vekî b. Cerrâh (ö:197/812), Yahyâ b. Âdem (ö:203/818), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö:198/813), Yahyâ b. Sâlih el- Vahâzî (ö:222/836), Ebû Hâlid el-Vâsîfî (ö:206/821), Yahyâ b. el-Mubârek el-Yezîdî (ö:202/817).

Birçok kişi Ebû Ubeyd'in öğrencisi olmuş ve ondan değişik ilimler tahsil etmiştir. Bazıları şunlardır: İbrahim b. Abdilazîz el-Bagavî, Ahmed b. İbrâhim el-Verrâk (ö:270/883), Ahmed b. Hasan el- Muksî, Ahmed b. Sehl, Ahmed b. Âsım, Ahmed b. el-Kâsım, Ahmed b. Hanbel (ö:241/855), Ebu'l Abbâs el-Belâzurî (ö:279/892), Ahmed b. Yûsuf et-Tağlibî, Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö:256/869), Muhammed b. İsa et-Tirmizî (ö:279/892), Sâbit b. Ebî Sâbit, Sâbit b. Amr b. Habîb, Ebû Usâme et-Temîmî (ö:282/895), el-Hasen b. Muhammed el-Kureşî, el-Hasen b. Mukrim el-Bezzâz, Ebû Dâvûd es-Sicistanî (ö: 275/888), Ebû Heyseme Zuheyr b. Harb (ö:234/848), Saîd b. el-Hakem el-Mısırî (ö:224/838), Ebu'l- Fazl el-Anberî (ö:246/860), Ebu'l-Fazl ed-Dûrî (ö:271/884), Abdu'l-hâlık b. Mansûr en-Nisâbüri, Abdullah b. Cafer el-Askerî, Abdullah b. el-Hakem el-Katavânî, Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî (ö:255/868), Ebû Bekr b. Ebi'd-Dünyâ (ö:281/894), Ali b. Ebû Sâbit, Ebu'l-Hasan el-Bagavî (ö:287/900), Ebu'l-Hasan et-Tûsî, Muhammed b. Ahmed b. Ömer el-Bâbî, Ebû Bekr es- Sâğânî (ö:270/883), Muhammed b. Hafs b. Ömer ed-Dûrî, Muhammed b. Saîd el-Herevî, Muhammed b. el-Muğîre el-Bağdâdî, Muhammed b. Vehb el-Mes'arî, Ebû Bekr el-Mervezî (ö:298/910), Ebû Mansûr es-Sâğânî (ö:271/884), Ebû Zekeriyâ el-Bağdâdî.

Ebû Ubeyd'in yaklaşık 70 yılı bulan hayatının tamamı eğitim, öğretim ve telifle geçmiştir. Bunun için arkasında Kur'an, hadis, dil, emsal (atasözü) ve nesebe (soybilim) dair otuzun üzerinde eser bırakmıştır. Bazı kaynaklar yazdığı kitapları yöneticilere hediye ettiğini, onların da onu ödüllendirdiklerini kaydetmektedir (*Ebû Ubeyd, Fezâilu'l-Kur'ân, s.16, naşirin mukaddimesi*). Ebu't-Tayyib el-Lugavî, Ebû Ubeyd'in eserlerindeki fazlalık için buna benzer bir tespitte bulunmuş ve şöyle demiştir: Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm yazdıklarını önce idarecilere götürür, onlar da ona ikramlarda bulunur ve hediyeler verirdi. Bu nedenle eserlerinin sayısı çoktur. (*Merâtibu'n-nahviyyin, s. 94*).

Ebû Ubeyd'in başlıca eserleri şunlardır:

Garîbu'l-musannef (غريب المصنف): Daha önce bir benzeri yazılmadığı belirtilen bu eser Arapça'da nadir bilinen kelimelerin (garîbulluga) konulara göre tertip edildiği bir lugat kitabıdır. Kitabın 10 nun üzerinde şerhi vardır. Müellif bir başka eseri olan Garîbu'l-hadîs gibi bu eseri için de 40 senesini verdiğini belirtmiştir. Onun, her iki eseri de eş zamanlı olarak yazmış olma ihtimali yüksektir. Basılmıştır. Kahire 1989; Kartâc (Tunus) 1989;1990.

Garîbu'l-hadîs (غريب الحديث): Hadislerde geçen ve sık kullanılmayan kelime ve deyimlerin izahının yapıldığı bir eserdir. Yukarıdaki gibi bu eserin telifinin de kırk yılını aldığını bildirmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere bu iki eserin aynı dönemlerde yazılmış olma ihtimali güçlüdür. Eserin 15 in üzerinde şerhi, muhtasarı ve ta'liki vardır. Basılmıştır. Haydarâbâd 1964; 1967; Kahire 1984.

Kitâbu'l-emsâl ev el-Emsâlu's-sâire (كتاب الأمثال أو الأمثال السائرة): Ömrünün sonlarına doğru Mekke'de tamamladığı sanılan bu eserinde Ebû Ubeyd atasözü haline gelmiş bir kısım hadisin (17 adet olduğu rivayet edilmiştir) anlamlarını açıklamıştır. Ayrıca 19 bölüm ve 270 bâb halinde 1386 atasözüne de yer vermiştir. Basılmıştır. Mekke 1980.

en-Neseb (النسب): Tam adı *Kitâbu'n-neseb ve Zikru men fi'l-cemâhir min tesmiyeti's-sahâbe ve't-tâbiîn ve's-suarâ fil'l-câhiliyye* şeklindedir. Ebû Ubeyd bu eserinde hocası İbnu Kelbî'nin *Cemheretu'n-neseb* adlı eserini ihtisar etmiş, onun usûlüne göre bazı ilavelerde bulunmuştur. Özellikle sahabe, tâbiîn ve cahiliye şairleriyle ilgili verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Eser, Manisa İl Halk Kütüphanesindeki tek nüsha esas alınarak yayımlanmıştır. Beyrut 1989.

el-Emvâl ev Kitâbu'l-emvâl (الأموال أو كتاب الأموال): İslam mâlî hukukunu konu alan bir eser olup değişik tarihlerde ve değişik kişiler tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Kahire 1934;1968;1989;Beyrut 1989.

en-Nâsîh ve'l-mensûh (الناسخ و المنسوخ): Kur'ân'daki nâsîh mensûh âyetlere dairdir, basılmıştır. Riyâd 1990. Ayrıca Fuat Sezgin, Topkapı Müzesindeki yazmanın (III. Ahmet No: 143) tıpkıbasımını yapmıştır. Frankfurt 1985.

Fazâilu'l-Kur'ân (فضائل القرآن): Tam adı *Fazâilu'l-Kur'ân ve meâlimuh ve edebuh* şeklindedir. Kur'ân'daki bazı sûrelerin faziletleri ve bir kısım ayetlerin açıklamalarına dairdir. Eserin önce bir bölümü neşredilmiş (Berlin 1952), daha sonra tamamı yayımlanmış ve üzerine yüksek lisans tezi yapılmıştır. Mekke 1973.

Kitâbu'l-îmân (كتاب الإيمان): Tam adı *Kitâbu'l-îmân ve meâlimuh ve sunenuh ve istikmâluh ve derecâtuh* şeklindedir. Ehl-i sünnet görüşüne uygun îmân esaslarını ele alan ilk eserdir. Basılmıştır. Beyrut 1983.

el-Hutab ve'l-mevâiz (الخطب و المواعظ): Ebû Ubeyd bu eserine *el-Hutab ve'l-mevâiz ve'l-haddu alâ a'mâli'l-birri ve talebi'l-hayr* adını vermiştir. Eser başta Hz. Peygamber ve diğer bazı Peygamberlerin tavsiyeleri ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in nasihatlarını içermektedir. Basılmıştır. Kahire 1986.

Adedu âyi'l-Kur'ân (عدد آي القرآن): Adından da anlaşılacağı üzere Kur'ân'daki âyet sayısını içermektedir. Tunus Zeytûniye Kütüphanesinde (No:413) bu esere ait olduğu bildirilen ve 11 varaktan oluşan bir yazma nüsha bulunmaktadır. (GAS, IX, 70).

et-Tahâre ev Kitâbu't-tahâre (الطهارة أو كتاب الطهارة): Fıkıhtaki taharet bahsine dair konuların, özellikle abdest konusundaki bazı hadislerin açıklamalarının yer aldığı bir eserdir. Biri Dâru'l-kutubi'l-Misriyye (Hadis, No: 2308), diğeri el-Mektebetu'z-zâhiriyye (Mecâmi, No: 11, Dimaşk) kütüphanelerinde 38 varaktan oluşan iki adet yazması vardır. (GAS, IX, 71).

el-Ecnâs min kelâmi'l-Arab ve mâ'stebehe fi'l-lafz ve'htelege fi'l-ma'nâ (الأجناس من كلام العرب و ما اشتهبه في اللفظ و اختلف في المعنى): Lafızları aynı anlamları farklı sözcükleri konu alan bir eser olup basılmıştır. Bombay 1938.

el-Îzâh (الإيضاح): Câmiu'l-Karaviyyîn (Fas) 1183 numarada kayıtlı bir nüshasının bulunduğu belirtirse de (GAL Suppl. I, 167) Ramazan Abdu'ttevvâb söz konusu kütüphaneye gidip araştırdığını ve aynı numarada kayıtlı bir başka eserin bulunduğunu görmüştür. (Ebû Ubeyd, *el-Hutab ve'l-mevâiz* s. 63-64, nâşirin mukaddimesi).

el-Ezdâd ve'z-zıddu fi'l-luga (الأضداد و الضد في اللغة): Brockelmann Âşir Efendi 874 numarada kayıtlı bir nüshasının bulunduğunu belirtmiş (GAL Suppl. I,158) ancak Ramazan Abdu'ttevvâb bu kitabın Ebû Hâtim es-Sicistânî'ye ait olduğunu söylemiştir. es-Sicistânî'nin eseri basılmıştır. Beyrut 1912.

Halku'l-insân ve nuûtuh (خلق الإنسان و نعوته): Topkapı Sarayı Müzesi 1/2555numarada kayıtlı olan bu eserin gerçekte Ebû Ubeyd'in el-Garîbu'l-musannef adlı eserinin ikinci bir nüshası olduğu bildirilmiştir. (*Ebû Ubeyd, el-Hutab ve'l-Mevâız*, s. 64, *nâşirin mukaddimesi*; GAS, VIII, 82).

el-Ganem (الغنم): Ebû Ubeyd'in el-Garîbu'l-musannef adlı eseri üzerine Almanya'da doktora yapan (1962) ve el-Hutab ve'l-mevâız adlı eserinin de tahkikini yapan (Kahire 1986) Ramazan Abduttevvâb onun böyle bir eserinin bulunmadığını söylemiştir. (*Ebû Ubeyd, el-Hutab ve'l-Mevâız*, s. 64, *nâşirin mukaddimesi*; Zülfikâr Tüccâr, *Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, DİA*, X, 246).

Faale ve ef'ale (فعل و أفعال): Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de bir yazmasının bulunduğu söylene de (*GAL, suppl. I,167*) Ramazan Abduttevvâb bunun gerçek olmadığını ve kaynaklardaki kitaplar arasında Ebû Ubeyd'e ait böyle bir eserin bulunmadığını kaydetmiştir. (*Ebû Ubeyd, el-Hutab ve'l-mevâız*, s. 64, *nâşirin mukaddimesi*; Zülfikâr Tüccâr, *Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, DİA*, X, 246).

Mâ hâlefe fihi'l-âmme lugâtu'l-Arab (ما خالف فيه العامة لغات العرب): İbnu Manzûr, Ebû Ubeyd'e bu adla bir eser nispet etmiş (*Lisânu'l-Arab*, V, 263), ancak onun *el-Garîbu'l-musannef* adlı eserden bir bâb olduğu söylenmiştir (*Tehzîbu'l-luga*, VIII, 262).

Kaynaklarda adları geçip varlıkları henüz saptanamayan eserleri de şunlardır:

el-Ahdâs, Âdâbu'l-islâm, Edebu'l-kâdî, İstidrâku'l-galat, Ensâbu'l-hayl, el-İmân ve'n-nuzûr, el-Hacr ve't-teflîs, el-Hayz, eş-Şuarâ, Şevâhidu'l-Kur'ân, et-Talâk, Garîbu'l-Kur'ân, Fazâil'l-Furs, el-Kırâât, el-Kadâ ve âdâbu'l-hukkâm, Kitâb fi'n-nahv, el-Mecâz fi'l-Kur'ân, el-Müzekker ve'l-müennes, Meâni'ş-şî'r, Meâni'l-Kur'ân, Mekâtîlu'l-fursân, el-Maksûr ve'l-memdüd, en-Nusûs fi'l-hac, el-Nikâh, er-Rahl ve'l-menzil.

EBÛ UBEYD'E NİSPET EDİLEN EL-LUGÂT ELLETİ NEZELE BİHÂ'L-KUR'ÂNU'L-KERÎM ADLI ESER

Eser, *Fî mâ verede fi'l-Kur'ân min lugâti'l-kabâil* adıyla Abdulaziz b. Ahmed ed-Dîrîni'nin (ö: 694/1295) *et-Teysîr fi't-tefsîr* ya da *et-Teysîru'l-kâfil hallu'l-meşâki'l min elfâzi'l-Kur'ân* (Kahire 1310/1892, s.139-163) adlı eseri ile Celâleyn tefsirinin (I, 3-240; II, 2-272) kenarlarında basılmıştır. Ayrıca Abdulhamîd es-Seyyid et-Tilb tarafından Ebû Ubeyd'e nisbetle *Lugatu'l-kabâilî'l-vâride fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adıyla bir eser neşredilmiştir. (Kuveyt 1985). es-Suyûfî de el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân adlı eserinin en-Nev' u's-sâbi ve's-selâsûn fi mâ vakaa fihi bi gayri lugati'l-Hicâz bâbında sûre ve âyet isimlerini vermeden Ebû Ubeyd'den naklen eserdeki kelimelerin bir kısmını zikretmiştir. (s.140-141).

es-Suyûtî aynı yerde Kur'ân'da elli kadar Arap lehçesinden kelime bulunduğunu bildirdikten ve onları verdikten sonra Kur'an'da yabancı kökenli kelimeler bulunan dilleri de Farsça, Rumca, Habeşçe, Berberice, Süryânîce, İbrânîce ve Kıptîce olarak sıralamıştır.

Salâhaddîn el-Müneccid de yayınlamış olduğu *el-Lugât fi'l-Kur'ân* (Matbaatu'r-risâle, Kahire 1946) adlı eserin ed-Dîrînî'nin eserinin kenarındaki risâlenin değişik bir nüshası olduğunu belirtmiştir.

Ramazân Abduttevvâb, **el-Lugât elletî nezele bihâ'l-Kur'ân-u'l-Kerîm** adlı eserin Ebû Ubeyd'e ait olmadığı konusunda ısrar etmiş ve şu gerekçeleri ileri sürmüştür:

1. Bu eserin Ebû Ubeyd'e ait olduğuna ne ed-Dîrînî'nin tefsirindeki nüshada ne de müstakil olarak neşredilen eserlerde açık şekilde değinilmiştir.

2. Ebû'l-Kâsım adı el-İtkân'da iki bâbta (37. ve 38.) 14 kere geçmiştir. es-Suyûtî buralarda sadece Ebu'l-Kâsım adını zikrederek şöyle demiştir: *وقال أبو القاسم* و قال أبو القاسم في الكتاب الذي ألف في هذا النوع في القرآن Ancak el-İtkân'ın tahkikli neşrini yapan Ebu'l-Fazl İbrâhîm (Kahire 1967), o kişinin Ebû'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr el-Lâlekâî (ö: 418/1022), eserinin adının da *Lugatu'l-Kur'ân* olduğunu bildirmiştir. Ramazân Abduttevvâb, Ebû'l-Fazl İbrâhîm'in es-Suyûtî'nin Ebû'l-Kâsım dışında başka bir isim zikretmemesi sebebiyle böyle bir çıkarımda bulunmuş olabileceğini söylemiştir. Ayrıca Ebû Ubeyd'in yer verdiği konularla el-Lâlekâî'nin (*es-Sünen*'ninde) ele aldığı konuları karşılaştırmış olabileceğini belirtmiş ve eğer el-Lâlekâî'nin eserine kaynaklarda rastlanmış olsaydı bu doğru olabilirdi demiştir.

3. ed-Dîrînî'nin eserinin kenarındaki nüsha ile Selâhaddîn el-Müneccid'in neşrettiği nüsha *ibâresiyle قال الله تعالى: أنؤمن كما آمن السفهاء: السفية الجاهل بلغة كنانة* başlarken el-İtkân'da *وقال أبو القاسم في الكتاب الذي ألفه في هذا النوع في القرآن* başlamaktadır. Bu da eserin Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'a ait olduğu konusunda şüphe uyandırmaktadır.

4. Dâru'l-kutub Teymûriyye kitaplığı 140 numarada kayıtlı *Risâle fi lugati'l-Kur'âni'l-Kerim* başlığını taşıyan bir nüsha bulunmaktadır. Ramazan Abduttevvâb bu nüshanın metni ed-Dîrînî'nin eserinin kenarındaki nüshayla benzerlik gösterse de tertibinde farklılık var demiştir. (*Ebû Ubeyd, el-Hutab ve'l-mevâız, s. 64-71, nâşirin mukaddimesi*). Tüm bu belirsizlikler sebebiyle Ramazan Abduttevvâb, bu eserin Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'a ait olmayabileceği düşüncesinde ısrar etmiştir.

Kanaatimize göre eğer es-Suyûtî, Ebu'l-Kâsım ismine Ebû Ubeyd ismini de eklemiş olsaydı belki bu konudaki belirsizlik ortadan kalkar ve mesele vuzuha kavuşurdu. Öte yandan Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm ve Ebû Ubeyd el-Lâlekâî gibi benzer isimlerin birlikte anılmış olması çözümü daha da zorlaştırmıştır. Ancak

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın yoğunlaştığı dil alanında verdiği önemli eserler, özellikle de garıbulluga konusundaki eserleri dikkata alındığında bu eserin ona ait olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Ayrıca kaynaklarda, daha çok hadis, kelam ve Şâfiî fıkhı alanında öne çıkmış olan Ebu'l-Kâsım el-Lâlekâî'nin dil alanında her hangi bir eserine raslanmamıştır.

Eserdeki değişik kabile ve dillere ait kelimeler sûre ve âyet sırasına göre şunlardır:

Bakara: السفیه(13)الجاهل(câhil) Kinâne¹ lehçesi olup burada çoğulu olan السفهاء verilmiştir. رغداً (35) الخصبُ: (bol bol) Tayy² lehçesi. الصاعقة (55) المؤتة (yıldırım; ölüm) Umân³ lehçesi. رجزاً (59) العذاب (azap) Tayy lehçesi. صاغرينَ (65) خاسئينَ (aşağılıklar) Kinâne lehçesi. الطور (63) الجبل (dağ) Süryânice'den Arapça'ya geçmiştir. لاشيبة (71) لاوضح (hiç alacası yok) kabile adı belirtilmemiştir. باغوا (90) اشتروا (sattılar) Huzeyl⁴ lehçesi. بُأواو يعضِب (90) حسداً (haset ederek) Temîm⁵ lehçesi. فباؤوا يعضِب (90) أمائهم (kuruntuları) Kureys⁷ lehçesi. عداً: (143) وسطاً (orta yollu) Kureys lehçesi. شطر (144) تلقاء (taraf; yön): Kinâne lehçesi. ينعق (171) يصيح (çığlık atıyor) Tayy lehçesi. شقاق (176): ضلال (sapıklık, anlaşmazlık) Cürhüm lehçesi. تَعُدًّا (182) جَنًّا (hatasız yere) Kureys lehçesi. فلا رقت (197) فلا جماع (cima, ilişki yok) Mezhic⁸ lehçesi. أفضوا (199) أنقروا (akın ediniz) Huzâ⁹ lehçesi. لآعنتكم (220) الإثم: العنت (sizi zarara sokar, sıkıntı verirdi) Huzeyl lehçesi. عزموا الطلاق (227) حَقُّوا (boşanmaya karar verdiler) Huzeyl lehçesi. تَعْضُلُوهُنَّ (232) تَحْسُوهُنَّ (engel olmayınız) kabile adı belirtilmemiştir. صلداً (264) نَقِيًّا (sert, taş gibi olan) Huzeyl lehçesi.

Âl-i İmrân: سبداً و (11) كدأب (benzeri; durumu) Cürhüm lehçesi. السيد: الحكيم ، الحصور: الذي لا حاجة له في النساء (39) حصوراً (efendi, kadınla ilişkisi olmayan) Kinâne lehçesi. تدخرون (49) şeddeli Temîm, şeddesez Kinâne lehçesi. لا خلأق (77) لا نصيب (pay, hisse) Kinâne lehçesi. ربائين (79) علماء (âlimler; hâlis kullar) Süryânice'den Arapça'ya geçmiştir. إصري (81) عهدى (ağır ahd): Nabat¹⁰ lehçesi. آتاء الليل (113) سَاعَاتِ اللَّيْلِ (gece vakitleri) Huzeyl lehçesi. خَبَالًا (118) تجبنا (korkup

dağılma) Himyer¹¹ lehçesi. فُوْرِهِمْ (125): (hemen, hızlıca) Huzeyl, Kays-ı Aylân¹² ve Kinâne lehçeleri. لَا تَصْغُفُوا (139): لَا تَهْنُوا (gevşemeyin, zayıf düşmeyin) Kureyş ve Kinâne lehçeleri. فَرَحٌ (140): (yara) فَرَحٌ -fethayla- Hicaz¹³, فُرْحٌ -zammeyle- Temîm lehçesi. رِيثُونَ (146): رِيحَالٌ (erenler, kişiler) Hadramevt¹⁴ lehçesi.

Nisâ: فَرِيضَةٌ (4): خِلَّةٌ (adaletten sapmayınız) Cürhüm lehçesi. لَا تَعُولُوا (3): لَا تَعُولُوا (hak, farıza) Kays-ı Aylân lehçesi. سَبِيلاً (15) مَخْرَجاً (çıkış yolu) Kureyş lehçesi. أَقْضَى الْمَسَافِحَةَ: الرُّبَى (24) مُسَافِحِينَ (birleşmek, içli dışlı olmak) Huzâa lehçesi. الإِفْضَاءُ الْجَمَاعَ (21): (zina, fuhuş) Kureyş lehçesi. تَخْطَؤُوا خَطْئاً بَيْنَا (27) تَمَيَّلُوا مَيْلًا عَظِيماً (açık bir sapıklığa düşersiniz) Sebe¹⁵ lehçesi. مَوَالِي (33) عَصَبَةٌ (varisler, topluluk) Kureyş lehçesi. كِفْلٌ (85): (pay, hisse) Nabat lehçesi. مُقْتَدِرًا (85) مُقْتَدِرًا (karşılığını verme) Mezhic lehçesi. حَصِيرٌ (90): الصُّلْحُ (90) السَّلَامُ (içi daraldı, sıkıldı) Yemâme¹⁶ lehçesidir. الصُّلْحُ (90) السَّلَامُ (barış) Kureyş lehçesi. مُرَاعِمًا (100) مُرَاعِمًا (gidecek yer) Huzeyl lehçesi. أَنْ يَفْتِنَكُمْ (101): لَا تَزِيدُوا (171) لَا تَغْلُوا (kötülük yapmak, sapıtmak) Hevâzin¹⁷ lehçesi. لَا تَزِيدُوا (101): (taşkınlık yapmayın) lehçe ismi belirtilmemiştir. الْكَالَةَ (176) الْكَالَةَ (babasız ve çocuksuz olan) Kureyş lehçesi. أَنْ تَضَلُّوا (176) أَنْ تَضَلُّوا (şaşırmayınız) Benî Hanîfe¹⁸ lehçesi.

Mâide: مَحْمَصَةٌ (3): الْعُقُودُ (1) الْعُقُودُ (akitler, anlaşmalar) Benî Hanîfe lehçesi. مَحْمَصَةٌ (3): الْعُقُودُ (akitler, anlaşmalar) Benî Hanîfe lehçesi. أَحْرَارًا (20) مُلُوكًا (6) حَرَجٌ (açlık) Kureyş lehçesi. أَحْرَارًا (20) مُلُوكًا (hürler, krallar) Huzeyl ve Kinâne lehçeleri. فَافُقُضَ (25) فَافُقُضَ (hükmet, ayır) Medyen¹⁹ lehçesi. فَافُقُضَ (25) فَافُقُضَ (hükmet, ayır) Medyen¹⁹ lehçesi. فَلَ تَأْسَرَ (26) فَلَ تَأْسَرَ (üzülme) Kureyş lehçesi. عُثِرَ (107) اِطَّلَعَ (bilindi, muttali olundu) Kureyş lehçesi.

En'âm: مِدْرَارًا (6) مِدْرَارًا (bol bol, çok) Huzeyl lehçesi. مِدْرَارًا (6) مِدْرَارًا (ümitlerini yitirmişler) Kinâne lehçesi. يَصْدُرُونَ (46) يَصْدُرُونَ (yüz çevirirler) Kureyş lehçesi. عَيَانًا (11) قُبَابًا (meyve) fethayla Kinâne, zammeyle Temîm lehçesi. عَيَانًا (11) قُبَابًا (ön; açık olarak): حَرَجًا ضَيِّقًا (kesresiyle Kinâne lehçesi. حَرَجًا ضَيِّقًا (dar, tıkanık) Kureyş lehçesi. شَاكًا (125): (dar, tıkanık) Kureyş lehçesi. إِمْلَاقٌ (151) جُوعٌ (açlık, fakirlik) lehçe adı belirtilmemiştir. صَدَفَ عَنْهَا (157) أَعْرَضَ (yüz çevirdi) Kureyş lehçesi.

A'râf: حَرَجَ (2): حَرَجَ (kuşku, sıkıntı) Kureyş lehçesi. عمدا (22): (başladılar) Gassân²⁰ lehçesi. سَفَاهَةً (66): جنون (beyinsizlik, delilik) Himyer lehçesi. يَتَطَهَّرُونَ (82): (fazla temizleniyorlar) Kureyş lehçesi. لم يمتنعوا (92): لم يمتنعوا (oturmadi, yararlanmadı) Cürhüm lehçesi. أَسَى (93): أَحْرُنُ (acırim, üzüldürüm) Kureyş lehçesi. هَذَا (165): بَيْسٍ (yöneldik, döndük) İbrânice'den Arapça'ya geçmiştir. شَدِيدٍ (156): حَدِيثَةٍ (çetin, şiddetli) Gassân lehçesi. تَفَلَّتْ (187): خَفِيَّتْ (ağırlaştı) Kureyş lehçesi. الشَّرُّ (188): السُّوءُ (kötülük) Huzeyl lehçesi. إِحْتَبَيْتَهَا (203): أَتَيْتَهَا (derledin, getirdin) Sakif²¹ lehçesi.

Enfâl: لِيَحْسَبُوا (30): لِيُظْهِرُوا (ayırt edici bir anlayış) Huzeyl lehçesi. فُرْقَانًا (29): مَخْرَجًا (bağlamak, alıkoymak) Kureyş lehçesi. أَسَاطِيرَ (31): كَلَامًا (masal, söz) Cürhüm lehçesi. مُكَاوَأً وَتَصْدِيدَةً (35): الضَّغِيرِ وَالتَّصْفِيرِ (ıslık çalmak ve el çırpma) Kureyş lehçesi. فَيَجْمَعُهُ (37): فَيَكْرِهُهُ (yığınsın, toplasın) Kureyş lehçesi. نَكَّصَ (48): رَجَعَ (döndü) Suleym²² lehçesi. لَا يَحْسَبُونَ (59): لا يَحْسَبُونَ (onları dağıt) Cürhüm lehçesi. فَشَرَّدَ بِهِمْ (57): فَشَرَّدَ بِهِمْ (sanmasınlar) Hz. Peygamberin sözü, fethasıyla Cürhüm lehçesi. حَرَّضَ (65): حَرَّضَ (teşvik et) Huzeyl lehçesi.

Tevbe: غَيْرَ مُعْجِزِي اللَّهِ (2-3): (Allah'ı aciz bırakamaz) Kinâne lehçesi. وَلَادِمَةً (8): (andlaşma, yakınlık) Kureyş lehçesi. بَطَانَةً (16): وَبِطَانَةٍ (sırdaş) Huzeyl lehçesi. يُبَشِّرُهُمْ (21): (şeddetsiz Kinâne, şeddeli Temîm lehçesi. عَيْلَةً (28): فَاقَةً (yoksulluk, darlık) Huzeyl lehçesi. أَلَّا تَتَعْرَفُوا (39): أَلَّا تَعْرَفُوا (savaşmazsınız) Huzeyl lehçesi. الصَّائِمُونَ (112): (seyahat edenler) Huzeyl lehçesi.

Yûnus فَرَزَقْنَا بَيْنَهُمْ (28): (aralarını açtık) Himyer lehçesi. وَمَا يَعْرُزُ (28): (gizli kalmaz) Kinâne lehçesi. وَغَمَّةً (71): شُبُهَةً (şüphe, sıkıntı) Huzeyl lehçesi. يَبْدَنَكَ (92): بَدْرَعَكَ (bedenini) Huzeyl lehçesi.

Hûd: مَعْدُودَةً (8): سَنِينَ (sayılı) Ezd-i Şunûe²³ lehçesi. أَرَادُنَا (27): سَفَلْتَنَا (ayak takımımız) Cürhüm lehçesi. فَلَا تَبْتَسِسْ (36): فَلَا تَحْزَنْ (üzülme) Kinde²⁴ lehçesi. وَنَادَى نُوحٌ (44): غِيضَ (azaldı) Habeşçe'den Arapça'ya geçmiştir. مَرْحُومًا (62): حَقِيرًا (ümit beslenen) Himyer lehçesi. حَبِيدًا (69): مَشْوِيًّا (kızarmış) Kureyş lehçesi. أَوَاةٌ مُنِيبٌ (75): الدَّعَاءُ إِلَى اللَّهِ (içli, yüz tutup yalvaran) Nabat

lehçesi. طِينٍ (82): سَحِيلٍ (kaygılandı, kerih gördü) Cürhüm lehçesi. سِيءٌ بِم (77): (çamur) Farsça'dan Arapça'ya geçmiştir. (87): الحليم الرشيد (meyilli arazi; huylu, akıllı/olgun) Medyen lehçesi. حَصِيدٌ (100): من الأرض (biçilmiş) Amâlîka lehçesi. Sadece meyilli veya biçilmiş anlamıyla Huzeyl lehçesi. تَتَيْبٍ (101): تَتَيْبٍ (ziyan, zarar) Kureyş lehçesi. لا تَرْكُنُوا (113): لا تَرْكُنُوا (dayanmayınız, meyletmeyiniz) Kinâne lehçesi.

Yûsuf: لِحَاسِرُونَ (14): لمضيعون (beceriksiz, zarara uğrayan) Kays-ı Aylân lehçesir. هَيْتَ لَكَ (23): هَيْتَ لَكَ (haydi gel) Nabat lehçesi. مُنْكَأً (31): الأترج (dayanacak yastık) Kıptice'den Arapça'ya geçmiştir. (36): أَغْصِرُ حَمْرًا (şarap (lık üzüm) sıkıyorum) Umân lehçesi. بَعْدَ أُمَّةٍ (45): بعد نسيان (uzun bir süre sonra) Temîm ve Kays-ı Aylân lehçeleri. (70): الإثناء (su tası) Himyer lehçesi. (94): تُفَنِّدُونَ (bunaklıkla itham ediyorsunuz) Kays-ı Aylân lehçesi.

Ra'd: يَبْيَسُن (31): يعلم (anlıyor, biliyor) Hevâzin lehçesi. (33): ظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ (yalan, boş söz) Mezhic lehçesi.

İbrâhîm: دَارَ الْبَوَارِ (28): دار الهلاك (helak yurdu) Umân lehçesi. (37): أَفِيدَةً مِنَ النَّاسِ (insanlardan bazı gönüllüler) Kureyş lehçesi. (43): مُقْبِعِي رُؤُوسِهِمْ (başlarını dikerek) Kureyş lehçesi.

Hicr: حَمًا مَسْنُونٌ (26): الحمأ الطيرُ المسنُونُ المتئ (değişmiş balçık) Himyer lehçesi. (66): مَقْطُوعٌ (kesilmiş, tükenmiş) Cürhüm lehçesi. (75): لِلْمُتَوَسِّمِينَ (işaretten anlayanlar, ferasetliler) Kureyş lehçesi.

Nahl: تُسِيمُونَ (10): ترعون (filizleniyor) Has'am²⁵ lehçesidir. (58): ظَلَّ وَجْهَهُ مُسْوَدَّةً (yüzü kapkara kesildi) Huzeyl lehçesi. (72): حَفَدَةً (torunlar) Sa'd el-Aşîra²⁶ lehçesi. (76): وهو كَلٌّ (yük, ağırlık) Kureyş lehçesi. (81): سَرَابِيلٍ (imam, önder) Temîm lehçesi. (120): قَانِيًا (elbiseler, giysiler) Kureyş lehçesi.

İsrâ: لَتَعْلَمَنَّ (4): لتقهرن (böbürleneceksiniz) Cüzâm²⁷ lehçesi. (5): عَمَلَهُ (evlerin aralarına girip araştırdılar) Cüzâm lehçesi. (13): طَائِرُهُ (amelini) Enmâr²⁸ lehçesi. (16): فَأهلكتها (darmadağın ettik) Hadramevt lehçesi. (27): المَبْدُورِينَ (saçıp savuranlar) Huzeyl lehçesi. (29): مَحْسُورًا (hasret

içinde) Cürhüm lehçesi. فَسَيُعْضُونَ (51) فسيحزكون (sallayacaklar) Himyer lehçesi. مَسْطُورًا (58) مکتوبًا (yazılmış) Himyer lehçesi. لِأَسْتَأْصِلَنَّ (62) لِأَحْتَبِكَنَّ (kökünden koparacağım, neslini keseceğim) Eş'ar²⁹ lehçesi. إِمَامٌ (71) کتاب (önder, kitap) Himyer lehçesi. ذُلُوكِ (78) زوال (sapma, batmaya meyiletme) Kureyş lehçesi. شَاكِلِيَّهِ (84) نَاحِيَّتِهِ (kendi karakterine göre) Huzeyl lehçesi.

Kehf: الْكِتَابُ (9) الرَّقِيمُ (helak etme, son verme) Kureyş lehçesi. فَاتِلًا (6) بَاغِعٌ (Rumca'dan Arapça'ya geçmiştir. (Rakîm topluluğu. Ashâb-ı Kehf'in yattığı mağaranın bulunduğu dağ veya Ashâb-ı Kehf'in isimlerinin yazılı olduğu kitabe veya Ashâb-ı Kehf'in köpeklerinin adı olduğu belirtilmiştir. Bir rivayete göre de Ashâb-ı Kehf başka, Ashâb-ı Rakîm başkadır. Kadı Beyzâvî'nin belirttiğine göre Ashâb-ı Rakîm Buhârî ve Müslim'de kıssaları anlatılan üç yolcudur. Bu üç kişi yağmura tutulunca bir mağaraya sığınmış, aniden yuvarlanan bir taş mağaranın ağzını kapatmış ve onlar içerde kalmışlardır. Sonra her biri Allah rızası için yaptığı bir iyiliği anarak o iyiliğin hatırına mağaradan kurtulmaları için Allah'a dua etmişlerdir. Mağarayı tıkayan taş yavaş yavaş açılarak onların çıkacağı şekilde ayrılmıştır. Celâleyn'e göre Ashâb-ı Rakîm Ashâb-ı Kehf'in başına konulan kitabedir. (Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, s.305). كَذِبًا (14) شَطَطًا (saçma, yalan söz) Has'am lehçesi. فَحَوَّوْهُ (17) نَاحِيَّةٌ (açıklık, taraf) Kinâne lehçesi. بِالْوَصِيدِ (18) بِالْفَنَاءِ (giriş, hol) Mezhic lehçesi. رَجْمًا بِالْغَيْبِ (22) ظَنًّا (görölmeyene taş atmak, tahmin yürütmek). مُلْتَحَدًا (27) مَلْحًا (sığınak) Huzeyl lehçesi. إِسْتَبْرَقَ (31) دِيَابِجَ (atlas kumaş) Farsça'dan Arapça'ya geçmiştir. حُسْبَانًا (40) بَرْدًا (hesap görme aleti) Himyer lehçesi. لَا أَرَا (60) لَا أَبْرَحُ (devamlı, durmadan) Kinâne lehçesi. حُقْبًا (60) دَهْرًا (uzun bir zaman) Mezhic lehçesi. إِمْرًا (71) عَجَبًا (tehlikeli, ilginç) Kureyş lehçesi. نُكْرًا (74) مُنْكَرًا (çirkin) Kureyş lehçesi. الْجَبَلَيْنِ (96) الصَّدَقَيْنِ (iki dağ) Temîm lehçesi. فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ (110) يَخَافُ (kim Rabbine kavuşmayı istiyorsa) Huzeyl lehçesi.

Meryem: جَدُولًا أَيْ نَهْرًا (24) سَرِيًّا (sonu, sınırı) Himyer lehçesi. عَيْنِيًّا (8) نَحُولًا (nehir, su argı; lider) Süryânîce'den Arapça'ya geçmiştir. حَفِيًّا (47) عَلِمًا (âlim, lütufkâr) Kureyş lehçesi. أَعْظَمَ أَمْرًا (69) أَيْبُهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عَيْنِيًّا (Râhman'a en çok karşı gelen hangisi) Kureyş lehçesi. وَرَدًا (82) عَدُوًّا أَوْ خَصْمًا (zıt, düşman) Kinâne lehçesi.

(86): عَطَاشًا , مشاة , حفاة (susuz) Kureyş lehçesi. رَكْرَكًا (98): صوتًا خفيًا (gizli ses) Kureyş lehçesi.

Tâhâ: البحر (deniz): (39) اليمِّ (Hımyer lehçesi). حاجات (ihtiyaçlar) مآرب (18) (Kıptice'den Arapça'ya geçmiştir. مرة أخرى (bir kez daha) (55) تارة أخرى (Kureyş lehçesi). نَقْصًا (noksanlık, hakkının çiğnenmesi) (112) هَضْمًا (Huzeyl lehçesi).

Enbiyâ: المنة (17): هَوًّا (şerefimiz; öğüt) Kureyş lehçesi. شرفكم (10): دِكْرُكُمْ (eğlence) Yemen³⁰ lehçesi. خرام على قرية (95): خرامًا على قرية (yollar) Kinde lehçesi. فجاجًا (31): طُرُقًا (tümmet, millet) Kureyş lehçesi. حرام على أمة (Huzeyl lehçesine göre حران şeklindedir. حطب (98): حَصَبٌ (odun, yakacak şey) Kureyş lehçesi. جانب (96): حَدَبٌ (uğultu, bağırış, gürültü, yaygara) Kureyş lehçesi. حسيستها (102): جَلْبَتُهَا (Kureyş lehçesi).

Hac: فكرته (52): أُمِّيَّتِهِ (tozlu, kurumuş, ölmüş) Huzeyl lehçesi. هامدًا (5) (arzusunu, düşüncesi) Kureyş lehçesi.

Mu'minûn: الجبل الحسن (güzel dağ). طور (Süryânice'den Arapça'ya geçmiştir. سينا Nabat lehçesi. خرج (72): (vergi), خراج (Kureyş lehçesi). وما استدلوا (76): وما استكانوا (boyun eğmediler) Kureyş lehçesi. مبلسون (77): آيسون (umutsuzlar) Kinâne lehçesi. إحصؤوا (108): أخزؤا (sinin, saklanın) Uzra³¹ lehçesi.

Nûr: لولا جاؤوا عليه (13): لولا جاؤوا (dört şahit getirmeleri gerekmez miydi) Kureyş lehçesi. لا يملف (22): ولا يأتل (yemin etmesin) Kureyş lehçesi. مشكاة (35): المطر (43): الودق (penceresi olmayan oyuk) Habeşçe'den Arapça'ya geçmiştir. خاليل (43): السحاب (ara, arasından) Cürhüm lehçesi.

Furkân: حرامًا (22): حرامًا محجورًا (helakî hak eden) Umân lehçesi. هلكا (18): بُورًا (yasaktır yasak, haramdır haram) Kureyş lehçesi. الرِّس (38): بئر (kuyu) Ezd-i Şunûe lehçesi. er-Ress, Yemâme çayı üzerinde bir köyün adı olduğu belirtilmiş olup Semûd kavminden kalanlar oturmuş, kendilerine gelen peygamberi inkâr ettikleri için helak olmuşlardır (Ateş, Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâlî, s. 362). تَبْرًا (39): غرامًا (65): بلاء (bela) Hımyer lehçesi. أهلكنا (helak ettik) Sebe lehçesi.

Şuarâ: عَبَّدْتُ (22) قتلْت (öldürdün) Nabat lehçesi. شَرَذِمَةُ (54) عَصَابَةٌ (topluluk) Cürhüm lehçesi. طَرِيقِي (yol) Cürhüm lehçesi. رِيح (128) Cürhüm lehçesi.

Neml: أَوْزَعْنِي (19) أَهْمُنِي (bana ilham et) Kureyş lehçesi. البيت (44) الصرح (ev, köşk) Himyer lehçesi.

Kasas: وَأَضْمُمُ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ (32) (korkudan açılan ellerini kollarının altına koy). الجناح el, الرهب yen anlamındadır. Benî Hanife lehçesi.

Lokmân: وَأَقْصِدْ (19) اسرِعْ (orta adımlarla yürü; hızlı ol) Huzeyl lehçesi. أنكر (19) أَقْبِحْ (en çirkin) Himyer lehçesi.

Secde: فِيمِرْيَةِ (23) فِي شَاكٍ (şüphe içinde) Kureyş lehçesi.

Ahzâb: أَلِيمًا (8) مُوجِعًا (acı, elem verici) Arapça'ya İbrânîce'den geçmiştir. من (32) فَيَطْمَعُ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ (kalelerinden) Kays-ı Aylân lehçesi. من حصونهم (26) صَبَّاحِيهِمْ (hastalık zina anlamındadır) Himyer lehçesi. المرض: الزنا

Sebe: قَدَّرَ فِي السَّرْدِ (11) الحلقه في المسمار (dokunmanı ölçülü yap) Kinâne lehçesi. القطر (12) النحاس (erimiş bakır) Cürhüm lehçesi. عَصَانَهُ (14) مَسْنَانَهُ (değnek, asa) Hadramevt, Enmâr ve Has'am lehçeleri. التناول (52) التناول (almak) Kureyş lehçesi.

Fâtır: تُؤْفَكُونَ (3) تكذبون (çevriliyorsunuz, yalan söylüyorsunuz) Kureyş lehçesi.

Yâsîn: يَانِاسَانَ (1) يس (Ey İnsan) Arapça'ya Habeşçe'den geçmiştir. الأجداث (51) القبور (kabirler) Huzeyl lehçesi. وَاِمْتَأَرُوا (59) اعتزلوا (ayrılın) Kureyş lehçesi.

Sâffât: دُحُورًا (9) طَرْدًا (kovulurlar) Kinâne lehçesi. وَاصِبٍ (9) دائم (devamlı) Kureyş lehçesi. مَرْجًا (67) كَسْتَوِيًا (10) ثاقِب (ışık saçan, delici şey) Huzeyl lehçesi. مَضِيْعٌ (10) ثاقِب (karıştırılmış) Cürhüm lehçesi. بَعْلًا (125) رَبًّا (Rab, Ba'l) Himyer lehçesi. لِفَكْهِمْ (151) كِدْبِهِمْ (yalanları, iftiraları) Kureyş lehçesi.

Sâd: لَآتٍ حِينَمَا يَفْرَأُ (3) لَآتٍ حِينَمَا يَفْرَأُ (kurtuluş zamanı değildir) Nabat lehçesi. (36) حَيْثُ أَصَابَ (17) أَوَابَ (itaatkâr) Kinâne, Huzeyl ve Kays-ı Aylân lehçeleri.

اراد (istediği yere) Umân lehçesi. رجيم (77): ملعون (kovulmuş, mel'ûn) Kureyş lehçesi. سحرية (63): (alay). سحرية -kesreyle- Kureyş, سحرية -zammeyle- Temîm lehçesi.

Zümer: (45) إِشْمَارَتْ: مالت و نفرت (ürktü, kaçtı, meyletti) Es'ar lehçesi. حاق (48): وحب (kuşattı, vacip oldu) Kureyş lehçesi.

Muhammed: (35) وَلَنْ يَنْقُصَكُمْ (eksiltmeyecek) Himyer lehçesi.

Kâf: (45) مُسَلِّطٌ بِجَبَّارٍ (yorgunluk) Hadramevt lehçesi. مِنْ لُغُوبٍ (38) مِنْ لُغُوبٍ (zorlayıcı, musallat) Cürhüm lehçesi.

Zâriyât: (9) الْإِفْكَ (yalan, iftira) Kureyş lehçesi. Müellif Kur'an'ın tamamında geçen كذب kelimesinin yalan anlamına geldiğini belirtmiştir. Ayette الْكَذَّابُونَ (10) الْكَذَّابُونَ (çevrilen ondan çevriliyor) şeklindedir. يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ (yalancılar) Kinâne ve Kays-ı Aylân lehçeleri. يَهْجُونَ (17) يَهْجُونَ (uyurlar) Huzeyl lehçesi. فِي الْيَمِّ (40) فِي الْيَمِّ (erkânıyla; beraberindekilerle) Kinâne lehçesi. يَرْكَبُهُ (39) يَرْكَبُهُ (denizde) Nabat lehçesi. دُنُوبًا (59) دُنُوبًا (pay, hisse) Huzeyl lehçesi.

Tûr: (6) الْمَسْجُورِ (dolmuş) Âmir b. Sa'saa³² lehçesi. تَمُورٌ (9) تَمُورٌ (sallanır, çalkalanır) Kureyş lehçesi. يُدْعُونَ (13) يُدْعُونَ (itilirler) Kureyş lehçesi. وَمَا أَلْتَنَاهُمْ (21) وَمَا أَلْتَنَاهُمْ (eksiltmedik) lehçe adı belirtilmemiştir.

Necm: (6) ذُو مِرَّةٍ (güç sahibi) Kureyş lehçesi.

Kamer: (2) مُسْتَمِرٌّ (devam eden) Kureyş lehçesi. دُسِّرَ (13) دُسِّرَ (çiviler) Huzeyl lehçesi. مُتَفَكِّرٌ (15) مُتَفَكِّرٌ (düşünen, ibret alan) Kureyş lehçesi. فِي ضَلَالٍ وَ سُعْرٍ (47) فِي ضَلَالٍ وَ سُعْرٍ (sapıklık, çılgınlık) Umân lehçesi.

Rahmân: (10) لِلْخَلْقِ (yaratık, halk) Cürhüm lehçesi. الْمَرْجَانُ (22) الْمَرْجَانُ (mercan, incinin küçüğü) Yemen lehçesi.

Vâkıa: (5) بُسَّتْ (serpildi, saçıldı): Kinde lehçesi. (86) مَدِينِينَ (cezalandırılırlar) Himyer lehçesi.

Hadîd: (13) سُوْرٍ (sûr, duvar) lehçe adı belirtilmemiştir. (16) الْأَمْدُ (emel, zaman) Huzeyl lehçesi.

Mücâdele: كُتِبُوا (5): لَعِنُوا (lanetlendiler) Mezhic lehçesi. أَيْدَهُمْ (22): قَوَاهِم (güçlendirdi) Kureyş lehçesi.

Haşr: لَيْتَ (5): النحل (hurma ağacı) Evs³³ lehçesi. غَلًّا (10): غَشًّا (kin) Kureyş lehçesi. الْمُهَيِّمِينَ (23): الشاهد (şahit) Kays-ı Aylân lehçesi.

Saf: مَفْتَأًا (3): بُعْضًا (sevilmeyen) Kureyş lehçesi. زَاغُوا (5): مالوا (eğrildiler, doğruluktan saptılar) Kureyş lehçesi.

Cum'a: أَسْفَارًا (5): كُتُبًا (kitaplar) Kinâne lehçesi. اِنْتَفَضُوا (11): ذَهَبُوا (gittiler) Hazrec³⁴ lehçesi.

Münâfikûn: لَعَنَهُمُ اللَّهُ (4): فَاتَلَّهُمُ اللَّهُ (Allah onları kahru perişan etsin) Kureyş lehçesi. يَنْفَضُوا (7): يَذْهَبُوا (dağılıp giderler) Hazrec lehçesi.

Teğâbun: زَعَمَ (7): كُلُّ زَعَمٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ بَاطِلٌ (sandı, iddia etti) Himyer lehçesi.

Tahrîm: صَعَتْ (4): مَالَتْ (meyletti, eğildi, yöneldi) Has'am lehçesi.

Mülk: تَفَاوُتٍ (3): عَيْبٍ (aykırılık, uygunsuzluk) Huzeyl lehçesi. تَمَرُّقٌ (8): تَمَرُّقٌ (çatlar, paramparça olur) Kureyş lehçesi.

Nûn/Kalem: الْحَرْطُومَ (16): الْأَنْفَ (burun) Mezhic lehçesi.

Hakkâ: أَحْجَادًا (7): أَجْدَاعَ (kütükler) Himyer lehçesi. رَابِيَةً (10): شَدِيدَةً (şiddetli) Himyer lehçesi. نَوَاجِيهَا (17): أَرْجَائِهَا (kenarlarında) Huzeyl lehçesi. غَسْلِينَ (36): الْحَارَ الَّذِي شَدَّةٌ قَدْ انْتَهَى غَلْبَانَهُ (kaynaması şiddetlenen; irin) Ezd-i Şunûe lehçesi.

Meâric: الْمُهْلَ (8): عَكَرَ الزَيْتَ (yağ tortusu; tortu, pas, çamur) Berberîce'den Arapça'ya geçmiştir. هَلْوَعًا (19): صَحُورًا (sıkıntılı, rahatsız, huysuz) Has'am lehçesi. مُهْطِعِينَ (36): إِلَى عِلْمٍ (43): إِلَى نُصْبٍ يُؤَفِّضُونَ (koşarlar, hızlanırlar) Kureyş lehçesi. يَسْرَعُونَ (dikilenlere -putlara, hedeflere- koşarlar) Kureyş lehçesi.

Nûh: تَعَطَّوْا (7): اسْتَعَشَّوْا (örtülerini (başlarına) çektiler) Cürhüm lehçesi. أَلْوَانًا (14): رَنُوكًا (renkler, merhaleler) Huzeyl lehçesi.

Cin: رَهَقًا (6): عِيًّا (kibir, azgınlık) Kureyş lehçesi. بَحْسًا (13): ظُلْمًا (zillet, zulüm) Kureyş lehçesi.

Müzzemmil: وَيَبِلًا (16): شَدِيدًا (şiddetli, ağır) Himyer lehçesi.

Müddessir: لَوَاخَةٌ (29): حَرَاقَةٌ (yakıcı, kavurucu) Ezd-i Şunûe lehçesi. فَسْوَرَةٌ (51): أَسَدٍ (arslan) Kureyş lehçesi.

Kıyâmet: لَا مَلْجَأَ (11): لَا وَزَرَ (sığınacak yer) Nabat lehçesi. الوزر Huzeyl lehçesi olup ولد الولد (çocuğun çocuğu, torun) olduğu da söylenmiştir. (29): اَلْتَمَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ (29): الشدَّة بالشدَّة (bacak bacağa dolanır, şiddet üstüne şiddet gelir) Kureyş lehçesi.

Mürselât: أُقْتِنْتُ (11): جُمِعَتْ (toplandı, getirildi) Kinâne lehçesi.

Nebe: المَعْصِرَات (14): السحاب (sıkışan/yağmur yüklü bulutlar) Kureyş lehçesi. نَعْمًا (14): نَوْمًا (14): بَرْدًا و لا شَرَابًا (Eş'arî lehçesi. fişkıran, şarıl şarıl akan) (14): نَحَّاجًا (serinlik ne de içecek şey) Huzeyl lehçesi. دَهَاقًا (34): مَلَأَى (dolu) Huzeyl lehçesi.

Nâziât: واجِفَةٌ (89): حَايِفَةٌ (korkar, yerinden oynar) Hemdân³⁵ lehçesi. أَغْطَشَ (29): أَظْلَمَ (kararttı, örttü) Enmâr ve Hemdân lehçeleri.

Abese: سَفَرَةٌ (15): كَتَبَةٌ (elçiler, yazıcılar) Kinâne lehçesi. حَدَائِقَ (30): بَسَاتِينِ (bahçeler) Kureyş lehçesi. غَلْبًا (30): مَلْتَمَةٌ (sık, iç içe girmiş) Kays-ı Aylân lehçesi.

Tekvîr: سُجِّرَتْ (6): جُمِعَتْ (kaynatıldı) Has'am lehçesi. عَسْعَسَ (17): أَذْبَرَ (yüz çevirdi, döndü) Kureyş lehçesi. ضَمِينِ (24): بَحِيلِ (cimri) Kureyş lehçesi.

Mutaffifîn: مَرْقُومٌ (9): مَحْتَمٌ (mühürlenmiş) Himyer lehçesi.

Burûc: فَتَنُوا (10): أَحْرَقُوا (yakıtılar) Kureyş lehçesi.

Târik: النَّاقِبُ (3): المِضْبِيُّ (ışık veren) Kinâne lehçesi.

Gâşiye: حَارَةٌ (5): آيَةٌ (kaynamış, sıcak) Medyen lehçesi. ضَرِيعٌ (6): شَرِقٌ (kuru diken) Kureyş lehçesi, الضريع: Çölde biten dikenli bir bitkinin adıdır. (15): مَنَارِقُ (15): مَنَارِقُ (yastıklar) Kureyş lehçesi. (16): زَرَائِبُ (halılar) Huzeyl lehçesi.

Beled: كَبِيْدٌ (4): شِدَّةٌ (şiddet, zorluk, güçlük) Kureyş lehçesi. مَسْعَبَةٌ (14): بَجَاعَةٌ (açlık) Huzeyl lehçesi.

Leyl: تَرَدَّى (11): مَاتَ (öldü) Kureyş lehçesi.

Beyyine: لَمْ يَكُنْ (1): لَمْ يَزَلْ (ayrılmadı, devam etti) Kureyş lehçesi.

Âdiyât: لَكْنُودٌ (6): لَكْفُورٌ (nankör) Kinâne lehçesi.

Eserde geçen kabile adları ve onlarla ilgili bilgiler de kısaca şöyledir:

1. Kinâne (كِنَانَة): Mudar ve Adnânîlerin bir kolu olan bu kabile Kinâne b. Huzeyme b. Mudrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân'a nispet edilmiştir. İslamiyetten çok önce Tihâme'yi vatan edinmişler, Kureyş ve diğer bazı kabilelerle birlikte yaşamışlardır. Büyük dedeleri olan en-Nadr b. Kinâne, Ebu'l-Kureyş olarak bilinir. (*Şevki Dayf, Târihu'l-edebi'l-Arabî (el-Asru'l-Câhili), s. 65; Cevâd Ali, el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm, IV; 18; 29; 266*).

2. Tayy (طَيِّ): Curhume b. Udud b. Zeyd b. Yeşcub b. Urayb b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe b. Yeşhub b. Ya'rub b. Kahtân soyundan olan bu kabile Tayy adıyla bilinir. Benî Tayy da denir. Kahtân'a bağlı Kehlân oymağının bir koludur. Önceleri Yemen'de oturmakta iken Ezd kabilesiyle birlikte oradan ayrılmış, Hicaz'ın Sumeyrâ bölgesine yerleşmiş ve Benî Esed kabilesiyle komşu olmuştur. (*Kalkaşandî, Nihâyetu'l-ereb, s. 326; Abdu'l-Fettâh Muhammed, Lugatu Tayy ve eseruhâ fi'l-Arabiyye, s.15*).

3. Umân (عُمَان): Yemen bölgesinde bir Arap toprağıdır. Kelimenin kökü أَمَّ (ikamet etti) anlamındaki عَمَمَ fiilidir. عَمَمُونَ وَعُمَانٌ و رجل عامن و رجل مقيم tamlamasının رجل مقيم anlamına geldiği söylenir. Soyu Umân b. Sebe b. Yafsân b. İbrâhim'e (a.s) kadar uzanır. (*İbnu Manzûr, Lisânu'l-Arab, XIII, 289; Hamavî, Mu'cemu'l-buldân IV, 150-151*).

4. Huzeyl (هُذَيْل): Benî Huzeyl b. Mudrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân soyundan olup Mudar Araplarından. Yarımada'nın batı bölgesi olan Hicâz'da bulunmuşlar, Kuzey ve Güney Huzeyliler olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. (*İbn-u Hazm, Cemheretu ensâbi'l-Arab, s. 479-480; Kehhâle, Mu'cemu kabâili'l-Arab, III, 1213-1214*).

5. Temîm (تَمِيم): Benî Harb'in bir kolu olduğu ve Hicaz'da Medine bölgesini yurt edindiği bildirilmiştir. Üç batına ayrılmıştır. İlki Hanzala b. Mâlik b. Zeyd b. Menât b. Temîm, ikincisi Sa'd b. Zeyd b. Menât b. Temîm, üçüncüsü Amr b. Temîm koludur. İbnu Râşid vâdisinde İkamet eden Hadramevt kabilelerinden biri olduğu da söylenmektedir. (*Kehhâle, Mu'cemu kabâili'l-Arab, III, 125-126*).

6. Cürhüm (جُرْهُم): Kahtânîlerin kolu olan bu kabile önce Yemen'e yerleşmiştir. Bunlara birinci Cürhümlüler denmiştir. Oradan Kuzey Arabistan'a göç ederek Mekke'ye gelmişler ve orayı yurt edinmişlerdir. Birinci Cürhümlülerden günümüze kayda değer bir bilgi ulaşmamıştır. Mekke'ye gelip yerleşenlere ikinci Cürhümlüler denmiştir. Hz. İsmâil onların içinde yetişmiş ve onlardan bir kızla

evlenerek akraba olmuştur. (*Kehhâle, Mu'cemu kabâilî'l-Arab, s.183; Muhammed Riyâd Kerîm, el-Muktedab fi lehecâti'l-Arab, s. 28*).

7. Kureyş (قريش): Kureyş, en-Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Mudrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân soyundan olup büyük ve fasih bir kabiledir. Bu kabileye verilen Kureyş isminin, الجمع و الكسب anlamlarındaki القرش kelimesinin ism-i tasğiri olduğu söylenir. Mekke'yi vatan edinen, Kâbe'nin ve ziyaretçilerinin hizmetinde bulunan Kureyş kabilesi tartışmasız Arap kabilelerinin en fasihidir. Kur'an-ı Kerim bu kabilenin lehçesiyle inmiştir. Benî'l-Abbâs, Benî Umeyye, Benî Nevfel, Benî Esed, Benî Zuhre, Benî Teym, Benî Mahzûm, Benî Adiy, Benî Cumah, Benî Sehm, Benî Âmir, Benî'l-Hâris ve Benî Muhârib Kureyş'i oluşturan başlıca kollarıdır. (*İbnu Hazm, Cemheretu ensâbi'l-Arab, s. 464-465; 479; Kehhâle, Mu'cemukabâilî'l-Arab, III, 947-950*).

8. Mezhic (مذحج): Geçmiş milattan önce ikinci yüzyıla kadar uzanan eski bir Yemen kabilesidir. Kinde diyarını yurt edindiği rivayet edilmiştir. Adı Nemâra kitabelerinde geçmektedir. Asıl adı Mâlik olup Mezhic lakabıyla anılan bu kabile Mâlik (Mezhic) b. Udud (el-Ezd) b. Zeyd b. Kehlân'a nispet edilmiştir. Sa'du'l-aşîre ve Benî'l-Hâris başlıca kollarıdır. (*Cevâd Ali, el-Mufassal fi târihi'l-Arab, IV, 242*)

9. Huzâa (حزاعة): Benî Amr b. Rabîa b. Hârise b. Amr b. Mâzin b. el-Ezd soyundandır. Zehrân'dan Mekke'ye giden yol üzerinde oturmaktadırlar. Mekke civarında ve el-Ebvâ denilen yüksek dağların bulunduğu bir bölgeyi vatan edindikleri de söylenir. Benî'l-Mustalak b. Sa'd b. Amr b. Luhey, Benî Ka'b b. Amr, Benî Adiy b. Amr ve Benî Avf b. Amr en önemli kollarıdır. (*Kalkaşandî, Nihâyetu'l-ereb, s. 98-99; Kehhâle, Mu'cemu kabâilî'l-Arab, I, 338-339*).

10. Nabatiyye (النَبِطِيَّة): Nabt veya Nabat -bâ harfinin cezmi veya fethasıyla- çukurdan (kuyudan) çıkan su anlamındadır. Huzeyl kabilesinin bir koludur. Nabat dili Enbât halkının (Enbatlıların) konuştuğu dildir. Bu halk Ürdün'ün güney doğusunda bulunan Petra bölgesini yurt edinmiştir. Yemenî ve Yemânî kelimelerinde olduğu gibi bu kelime de Nabatî ve Nabâtî şeklinde telaffuz edilir. (*Yâkût el-Hamavî, Mu'cemu'l-buldân, V, 258*).

11. Himyer (حِمْيَر): Kahtânilerin en büyük kolu olup Himyer b. Sebe b. Yeşcub b. Ya'rub b. Kahtân'a nispet edilmiştir. Yemen'deki Himyer bölgesinde yaşamışlardır. Halkı güneşe tapmaktaydı. Arapça'nın en eski lehçelerinden olan Himyerîce varlığını dört asırdan fazla sürdürmüştür. Gavs, Belkıs, Zu'n-Nuvâs, Seyf b. Zî Yezan ve el-Ansî en önemli krallarındandır. Hicri 11/632 yılında Himyer devletinin varlığı sona ermiştir. (*Kehhâle, Mu'cemu kabâilî'l-Arab, I, 305-307*).

12. Kays-ı Aylân (قيس بن عيلان): Kays b. Aylân b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân'a nispet edilen büyük bir kabile olup Ka'b, Amr, Sa'd ve üç oğlu olmak

üzere üç kola (batın) ayrılmıştır. Adnânîlerin diğer kolları içinde Kays adı daha çok kullanılmıştır. (Kehhâle, Mu'cemu kabâîli'l-Arab, III, 972).

13. Hicâz (الحجاز): Hicaz lehçesi el-lehçetu'l-hadariyye ve el-lehçetü'l-bedeviyye olmak üzere ikiye ayrılmıştır. el-Lehçetu'l-hadariyye çoğunlukla Mekke, Cidde, Yenbu, Taif ve Medine gibi yerleşik alanlarda konuşulan lehçedir. Bu bölgelerde konuşulan değişik ağızlara bu isim verilmiştir. Diğeri ise daha çok çöllerde, köylerde ve kırsal bölgelerdeki halkın konuştuğu lehçedir. Bu lehçe Hicaz bölgesinde yaşayan kabilelerin kullandıkları lehçelerin toplamıdır. Kureys, Kinâne, Huzâa, Huzeyl ve Benî Suleym'in ileri gelenleri bu bölgede yaşayan kabilelerin bazılarıdır (<http://ar.wikipedia.org/wiki/الحجازلهجة>).

14. Hadramevt (حَضْرَمَوْت): Hadramevt, Yemen'de bir yer ismidir. Orada oturanlara el-Hadârime veya Hadramîler denmiştir, soyları Kahtânîlere ulaşır. (İbnu Manzûr, Lisânu'l-Arab, XII, 137; Kehhâle, Mu'cemuKabâîli'l-Arab, III, 972).

15. Sebe (سبأ): Adını Yemen'deki kabileleri bir araya getiren Sebe b.Yeşhub b. Ya'rub b. Kahtân'dan alan bir kabiledir. Sebe melikesi Belkis'in yaşadığı ve hüküm sürdüğü yerin adı olduğu da söylenmiştir. Zeccâc buranın, Sana'ya üç günlük uzaklıkta Me'rib adında bir yer olduğunu bildirmiştir. Sebe halkı, Sâmi dil ailesinden eski bir Güney Arapçası lehçesi olan Sebe dilini konuşmaktaydı. (Yâkut el-Hamavî, Mu'cemu'l-buldân s. 181; el-Mes'ûdî, Ahbâru'z-zamân ve acâibu'l-buldân s.102).

16. Yemâme (اليمامة): İbnu Dureyd Yemâme'in bir kuş adı olduğunu, Cevherî de bir güvercin türü olduğunu söylemiştir. Bu kelimenin ayrıca, yolcunun gelişini üç günlük mesafeden sezen mavi gözlü bir bayan adı olduğu da söylenmiştir. زرقاء اليمامة şeklinde bir de atasözü vardır. O dönemdeki adı el-Cevv olan Hacr'a bağlı bir köy olduğu da belirtilmiştir. Bundan dolayı bu bölge Cevvu'l-Yemâme adıyla tanınmıştır. Orada yaşayan halka Ehl-u Yemame, diline de el-Lehçetü'l-Yemâmiyye denmiştir. (İbnu Manzûr, Lisânu'l-Arab, XII, 47-48).

17. Hevâzin (هوازن): Kökü هَوَزَن olan هَوَزَن kelimesinin çoğulu olup bir kuş adıdır. Benî Hevzen, Zü'l-Kulâ (ذوالكلاع) kabilesinin bir koludur. Bazıları Kays kabilesinin bir kolu olduğunu ve aslının Hevâzin b. Mansûr b. Ikrime b. Hafsa b. Kays b. Aylân'a dayandığını bildirmiştir. Konuştukları dile de Lugat-u Hevâzin denmiştir. (İbnu Manzûr, Lisânu'l-Arab, XIII, 436; Kalkaşandî, Kalâidu'l-cimân, s.115).

18. Benî Hanîfe (بنوحنيفة) / Hanîfe b. Luceym (حنيفة بن لعيم): Adnânîlerin Bekr b. Vâil b. Kâsıt b. Heneb b. Afsâ b. Da'mâ b. Cedîle b. Rabîa b. Nizâr koluna mensuptur. Birçok kola ayrılmıştır. Halkı önce Yemâme'yi vatan edinmiş, sonra

oradan ayrılmış ve pek çok kola bölünmüştür. Hz. Ebû Bekir döneminde onlarla ridde savaşı yapılmıştır. (*Kehhâle, Mu'cemu kabâilî'l-Arab, I, 312*).

19. Medyen (مدين): Medyen, Kur'an'da dabelirtildiği üzere (A'râf: 85) Şuayb Peygamberin yurduudur. Kızıldeniz kıyısında Tebük'ün hizasında, oraya altı merhale uzaklıkta ve ondan daha büyük olan bir yerleşim yeridir. Musa peygamberin, Şuayb Peygamberin kızlarının hayvanlarını suladığı kuyu orada bulunmaktadır. Ebû Zeyd (el-Ensârî) o kuyunun kapatıldığını ve üzerine evler yapıldığını söylemiştir. Medyen halkı orada yaşayan kabilenin adı olup Medyen b. İbrâhim'e (a.s) nispet edildiği söylenir. (*İbnu Manzûr, Lisânu'l-Arab, XIII, 403; Yâkut el-Hamavî, Mu'cemu'l-buldân, V, 77-78*).

20. Gassân (غسان): Bu kabileye adını veren kuyunun adı olup oraya Benî Mâzin b. el-Ezd b. el-Gavs oğulları gelmiş ve yerleşmiştir. Yemen'deki Me'rib seddi yakınındaki bir suya verilen isim veya yine Yemen'deki Rumâ ve Zebîd arasında bulunan bir diğer kuyuya verilen ad olduğu veya Mâzin b. el-Ezd b. Gavs kabilesinin atalarının ismi olduğu da bildirilmiştir. (*İbnu Manzûr, Lisânu'l-Arab, VI,155; Hamavî, Mu'cemu'l-buldân, IV, 203-204*).

21. Sakîf (تقيف): Kays kabilesinin bir kolu veya bu adla anılan ayrı bir kabile olduğu, Mekke ile Taif arasındaki Hicaz dağlarına gelip yerleştikleri bildirilmiştir. Sakîf kabilesi Tuvayrik, Nûr, Semâle, Benî Sâlim, Avf, Sufyân, Kureyş, Huzeyl ve Yemen olmak üzere dokuz batından oluşmuştur. el-Lât adındaki puta taparlardı. (*Cevâd Ali, el-Mufasssal fî târihi'l-Arab, VI, 84; İbnu Manzûr, Lisânu'l-Arab, IX, 20*).

22. Suleym (سليم): Suleym b. Mansûr b. Ikrime b. Hasafe b. Kays-ı Aylân soyundan gelen bu kabile Yemen'deki Cüzâm kabilesinin bir koludur. Benî Suleyme, Ezd kabilesine bağlı bir koldur. Bu kabile, Hayber yakınlarındaki Necd'in yüksek yerlerini yurt edinmiştir. (*İbnu Manzûr, Lisânu'l-Arab, IV, 549; XII, 299; Kehhâle, Mu'cemu kabâilî'l-Arab, II, 542; Kalkaşandî, Kalâidu'l-cimân, s. 123*).

23. Ezd-i Şunûe (أزد شنوءة): Ka'b b. Abdillâh b. Mâlik b. Nasr b. el-Ezd soyundan olup Ezd Şunuvve olarak da bilinir. Ezdlilerin en büyük ve en fasih koludur. Köken olarak Yemen'dendir. Şunûe veya Şunuvvenin buğuz anlamındaki الشنآن kelimesinden alındığı söylenmiştir. Sanâ'ya kırk iki fersah uzaklıktadır. (*Kalkaşandî, Nihâyetu'l-ereb, s.93; 228; 347; Ramazan Abdu'ttevvâb, Buhûs ve makâlât fi'l-luga, s.271*).

24. Kinde (كندة): Kinde, bir Arap kabilesinin atasının adıdır. İbnu Hişâm el-Kindî bu kabilenin, Kinde b. Sevr b. Murta b. Ufeyr b. Adiy b. el-Hâris b. Murre

b. Udud b. Zeyd b. Amr b. Urayb b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe soyundan geldiğini belirtmiştir. Kinde'ye nispet edilen bu büyük kabileye bu isim çocuk babasının iyiliklerini inkâr etti anlamındaki كَفَرَ نَعْمَتَهُ cümlesinden dolayı verildiği söylenmiştir. Yemen'in Hadramevt tarafındaki dağlarda ikamet etmişlerdir. Yemen ve Hicaz'da da mülkleri vardı. (*Yâkut el-Hamavî, Mu'cemu'l-buldân, IV, 482; Nemrî, el-İnbâh alâ kabâili'r-ruwâh, s.111-112*).

25. Has'am (حَسَم): Has'am'ın bir dağ ismi olduğu ve oraya gelip yerleşenlere Has'amlılar dendiği rivayet edilmiştir. Daha önceleri Maad'da oturan ve oradan Yemen'e geçen Has'am b. Enmâr soyundan gelen bir kabile ya da Benî Has'am b. Enmâr b. İrâş oğullarının bir kolu olduğu bildirilmiştir. Has'am'ın, cesedi kana bulanmış bir deve olduğu belirtilmiştir. Bu ismin, deveyi kestikten sonra cesedine kanlarını sürerek aralarında yeminleşip ahitleşme yapan bir kabileye verildiği rivayet edilmiştir. (*İbnu Manzûr, Lisânu'l-Arab, VII, 166; Kalkaşandî, Kalâidu'l-cimân, s.103-105*).

26. Sa'du'l-aşîre (سعد العشيرة): Mezhic'in bir kolu olup Benî Sa'di'l-Aşîre b. Mezhic soyundan geldiği bildirilmiştir. Bu kabileye Sa'du'l-Aşîre ismi kabile reisinin sağlığında çocuklarından ve torunlarından yüz kişiyi (sayının üç yüz olduğu da söylenir) gördüğü için verildiği belirtilmiştir. Bu kişiye onların kim olduğu sorulduğunda onlar benim aşiretimdir demiştir. (*Kalkaşandî, Kalâidu'l-cimân, s. 89-91*).

27. Cüzâm (جُذَام): Benî Cüzâm b. Adiy b. el-Hâris b. Murre b. Udud b. Zeyd b. Yeşcub b. Urayb b. Zeyd b. Kehlân soyundan gelen bu kabile aslen Yemen'den olup Cesmâ dağlarına gelip yerleşmiştir. İbnu Sîde bu kabilenin Esed b. Huzeyme'nin çocuklarından oluşan Yemen'de bir oymak olduğunu belirtmiştir. Cüzâm kabilesi Harâm ve Cüşem adında iki kardeşin çocuklarından oluşmuştur. (*İbnu Manzûr, Lisânu'l-Arab, XII, 89-90; Kalkaşandî, Kalâidu'l-cimân, s.54*).

28. Enmâr (أَنَمَار): Araplardan bir kol olan Enmâr'ın soyu Benî Enmâr b. Amr b. Dîa b. Lekîz b. Afsâ b. Cedîle b. Esed b. Rabîa b. Nizâr'a dayandığı bildirilmiştir. Mudar ile Negrân sınırları arasını yurt edinen Enmâr halkı daha sonra oradan Yemen'e göç etmiş ve yüksek bölgelere yerleşmiştir. Çoğalmaya başlayınca da el-Yemâme'ye yerleşmiştir. (*Kehhâle, Mu'cemu kabâili'l-Arab, I, 47; Kalkaşandî, Nihâyetu'l-ereb, I, 86-87*).

29. el-Eş'ar (الأشعر): Meşhur sahabe Ebû Musâ el-Eş'arî'nin de mensubu olduğu bir kabiledir. Cevherî bu kabilenin büyük dedesi olan el-Eş'ar'ın aslen

Yemenli olup soyunun Eş'ar b. Sebe b. Yeşcub b. Ya'rub b. Kahtân'a dayandığını bildirmiştir. Nebet b. Udud b. Zeyd b. Yeşcub b. Ureyb b. Zeyd, Eş'ar'ın oğludur. Eş'ar, Kahtân'a bağlı Kehlân kabilesinin bir koludur. (*İbnu Manzûr, Lisânu'l-Arab, IV, 416; Kehhâle, Mu'cemu kabâili'l-Arab, I,30; İbn Hazm, Cemheretu ensâbi'l-Arab, s. 39*).

30. Yemen (اليمن): Yemenlilerin soyunun nereden geldiği konusunda ihtilaf vardır. Kahtân b. Hûd (a.s) b. Abdillâh b. Rabâh b. el-Hulûd b. Âd b. Avs b. İrem b. Sâm soyundan olduğu görüşünde olanlar çoğunluktadır. Yemen halkını oluşturan Kahtanlıların lehçesinin ilk ve en sağlam Arapça olduğu söylenir. Kuzey Arapça'sını konuşan Adnanlıların dili onlardan öğrendikleri rivayet edilmiştir. Yemen Arapça'sı Main, Sebe ve Himyer lehçeleri olmak üzere üçe ayrılmıştır. Yemen'de hüküm süren krallıkların dilleri olan bu lehçeler krallıklar yıkılınca varlıklarını kaybetmiş ve Kuzey Arapça'sı öne çıkmıştır. (*Cevâd Ali, el-Mufasssal fî târihi'l-Arab, I, 15; Tevfik Berv, Târihu'l-Arabi'l-kadîm, s. 95*).

31. Uzra (عُذْرَة): Kökeni Yemen'den olan bu kabilenin soyu Uzra b. Sa'd b. Huzeym b. Zeyd b. Leys b. Eslem b. İlhâf b. Kuzâa'ya dayandığı bildirilmiştir. Adnânîlerden Abdullâh b. Kاتفân b. Sa'd'ın bir kolu olan bu kabile Vâdi'l-kurâ ve Tebuk'ü yurt edinmiş, bir kolu da Eyle'ye kadar uzanmıştır. Ancak bu kabilenin Câhiliye dönemindeki yaşantısı hakkında çok fazla bilgi yoktur. (*Kehhâle, Mu'cemu kabâili'l-Arab, II, 768; Cevâd Ali, el-Mufasssal fî târihi'l-Arab, VII, 246*).

32. Âmir b. Sa'saa (عامر بن صعصعة): Adnanlılara bağlı Kays-u Aylân'ın Hevâzin kolundan olup soyu Benî Âmir b. Sa'saa b. Muâviye b. Bekr b. Hevâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasefe b. Kays b. Aylân'a dayandığı söylenmiştir. Nemîr, Rabîa, Hilâl ve Sev'e olmak üzere dört kola ayrılmışlardır. Bu kolların hepsi aslen Necdli olup oradan Taif yönüne doğru göç etmişlerdir. Tâif'i yazın, Necd'i kışın tercih ettikleri belirtilmiştir. (*Kalkaşandî, Nihâyetu'l-ereb, I,316; Kehhâle, Mu'cemu kabâili'l-Arab, II,708-710*).

33. Evs (الأوس): Verilen şey veya kurt anlamlarına gelen bu kelime bir şahıs adıdır. Evs, kabilenin atası olup adı Evs b. Kayle'dir ve Hazrec'in kardeşidir. Hazrec gibi bu kabile de Medine'ye dışardan gelip yerleşmiştir. Benî Evs b. Hârise b. Sa'lebe b. Amr b. Mezikyâ soyundandır. (*Hamavî, Mu'cemu'l-buldân, I, 280; Kalkaşandî, Nihâyetu'l-ereb, I, 88-89; İbn Hazm, Cemheret-u ensâbi'l-Arab, s. 332*).

34. Hazrec (الخرج): İbnu Sîde bu kelimenin güney rüzgârı veya soğuk rüzgâr anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Hazrec'in kökeni el-Hazrecu'l-Ekber b. Hârise b. Sa'lebe b. Amr b. Âmir b. Mezikyâ'ya dayanmaktadır. Evs ve Hazrec

kabileleri kardeş kabilelerdir. Analarının adı Kayle (قبيلة) dir. Kökenleri Yemen'den olan her iki kabile de Medine'ye gelip yerleşmiştir. Evs ve Hazrec kabileleri arasında uzun yıllar süren savaşlar yaşanmıştır. (*Cevherî, es-Sihâh Tâcu'l-luga, I,330; Kalkaşandî, Nihâyetu'l-ereb, I,52-53; Kehhâle, Mu'cemu kabâili'l-Arab, I,342*).

35. Hemdân (هَمْدَان): Bu sözcüğün eski Sebe ülkesinde bir yer ismi olduğu bildirilmiştir. Hemdân'ın Hâşid ve Bekil kabilelerinin ataları olduğu da belirtilmiştir. Soyu Hemdân b. Mâlik b. Zeyd b. Evsele b. Rabîa b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe'ye dayanmaktadır. Kalkaşandî onun, Kahtanlıların Kehlân kolundan olan Benî Hemdân adıyla bilinen bir kabile olduğunu bildirmiştir. Asıl vatanı Yemen'in doğusunda yer almakta olup İslâmiyetin gelişinden sonra bir kısmı vatanını terketmiş, bir kısmı yerlerinde kalmıştır. (*İbnu Haldûn, Divânu'l-mübtede ve'l-haber fî târihi'l-Arab ve'l-Berber, II, 302; Kalkaşandî, Nihâyetu'l-ereb, I, 438-439*).

36. Lahm (لَحْم): Bazıları Lahm'ın Cüzâm bölgesinde, bazıları da Yemen bölgesinde bir yer ismi olduğunu belirtmiştir. Câhiliye döneminde onların içinden krallar çıkmıştır. Lahmlıların Âl-i Amr b. Adiy b. Nasr el-Lahmî'nin soyundan geldiği bildirilmiştir. Lahm ve Cüzâm'ın kimler olduğu konusunda ihtilaf bulunmakla birlikte İbnu İshâk, nesep âlimlerinin çoğu onların Adiy b. Amr b. el-Hâris b. Murre b. Üdud b. Zeyd b. Yeşcûb b. Ya'rûb b. Kahtân soyundan gelen iki kardeşin adları olduğu görüşündedir demiştir. Bu kardeşlerin Kahtân'a bağlı oldukları konusunda ihtilaf yoktur. (*İbnu Manzûr, Lisânu'l-Arab, VII, 539; en-Nemrî, el-İnbâh alâ kabâili'r-ruvâh, s. 98-99*).

SONUÇ

Ebû Ubeyd, rivayetlerinde ve yazdığı eserlerde sözüne güvenilir, dini ilimlerle dil ve edebiyat ilimlerinde söz sahibi bir âlimdir. Yetmiş yılı bulan hayatı boyunca pek çok hocadan ders almış, birçok talebe yetiştirmiş dil ve din ilimleri alanında kaynak eserler ortaya koymuştur. Özellikle Kur'ân âyetleriyle hadis metinlerinde geçen ve kullanımı pek yaygın olmayan kelimelerle ilgili ilk eserleri (*Garîbu'l-musannef ve Garîbu'l-hadis*) ortaya koyarak kendisinden sonra gelenlere kaynak oluşturmuştur. Bu konularda çalışma yapanlar onun kitaplarından azâmi ölçüde yararlanmışlardır.

Kendisine nispeti şüpheli olmakla birlikte **el-Lugât elletî nezele bihâ'l-Kur'ânu'l-Kerîm** adlı eser de alanında yazılanların ilkerindedir. Böyle bir

eseri meydana getirmek derin nesep (soybilim) bilgisinin yanı sıra Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan kabilelerin lehçelerine tam anlamıyla vâkıf olmayı da gerektirir. Kökeni Arap olmamasına rağmen (Rum asıllıdır) aldığı köklü dil eğitimi sayesinde Arap dilini en ince ayrıntılarına kadar öğrenmiş ve bu alanda söz sahibi olmuş bir âlimdir.

Söz konusu eserle ilgili belirsizlik sanırsanız, esere dair bilgi veren eski kaynakların (el-Itkân (es-Suyûti), et-Teysîr fit'tefsîr (ed-Dîrîni) gibi) müellif hakkında açıklayıcı ifadeler kullanmamalarından ve isimleri (Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm ve Ebû Ubeyd el-Lâlekâî gibi) birbirinden ayırt edici bilgiler vermemelerinden kaynaklanmaktadır. Ancak müellifin diğer bazı eserlerinin (nesebe ve garîb laflara dair eserleri gibi) muhtevaları dikkate alındığında bizde bu eserin Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'a ait olduğu kanaati oluşmuştur.

SUMMARY

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm is one of the first of those who work in religious language and literature. Books called Ġarîbu'l-Musannaf and Ġarîbu'l-hadith are considered the first books of the works in their field. In general, these works contain much unknown or little-used located words (ġarîbulluġa) specifically in verse and hadith in Arabic. Both works are of fundamental resource for those who work on the ġarîbulluġa.

Ebu Ubeyd, who lived in a period that can be considered quite early, embarked on school life at a young age, he has visited many places of interest to study and he has served some tasks such as muslim judicature, professorship including coaching children of notables. Although not originally Arabic (Greek origin), he has proven himself, had a voice, and educated students particularly in the field of Arabic language. He has met together and made conversation with scholars of the period like İmam-ı Şâfiî and Ahmed b. Hanbel. Some of his most well-known teachers are el-Asmaî, İbnu'l-A'râbî, Sufyân b. Uyeyne, Kâdı Şureyk, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ, Ebû Amr eş-Şeybânî, el-Ferrâ ve el-Kisâi and some of his most well-known students are el-Baġavî, İbnu Hanbel, İmâm-ı Buhârî, et-Tirmizî, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, ed-Dârimî, Ebû Bekr es-Sâġânî.

Work called el-Luğât elletî nezele bihâ'l-Kur'ânu'l-Kerîm, although not yet certain, was attributed to Ebû Ubeyd, is related to the Arab tribes's words from their languages. Many tribes who lived in different parts of the Arabian Peninsula at the ignorance period have been given place in the work. But no information was given about the status of the mentioned tribes and dialects.

We were convinced that the work belongs to the author after we forwarded views on and alleged evidence whether it belongs to Ebû Ubeyd. According to the arrangement of the books, we have listed the suras and verses, we gave meanings of the words that were attributed to the tribes, and we examined subjects of some work locally. At the end of our study, we gave short information about genealogy of the mentioned tribes, regions where they lived and their periods.

KAYNAKLAR

- ABDUTTEVVÂB, Ramazan (1995). *Buhûs ve Makâlât fi'l-Luga*, Kahire: Mektebetu'l-hancî.
- ATEŞ, Süleyman (1980). *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*, Ankara: Kılıç Kitabevi.
- BERV, Tevfik (2001). *Târihu'l-Arabi'l-kadîm*, Beyrut: Dâru'l-fikr.
- CEVÂD, Ali (1993). *el-Mufasssal fi Târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, Bağdat: Câmiat-u Bağdâd.
- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd (1987). *es-Sihâh Tâcu'l-luga ve Sihâhu'l-arabiyye*, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-Melâyîn.
- DAYF, Şevkî (2003). *Târihu'l-edebi'l-arabî (el-Asru'l-Câhili)*, Kahire: Dâru'l-maârif.
- DÎRÎNÎ, Abdulaziz b. Ahmed (1892). *et-Teysîr fi't-tefsîr ya da et-Teysîru'l-kâfil hallu'l-meşâkil min elfâzi'l-Kur'ân*, Kahire
- EBÛ UBEYD, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el- Herevî (1986). *el-Hutab ve'l-mevâiz* (thk. Ramazan Abduttevvâb), Kahire: Mektebetu's-sekâfeti'd-dîniyye.
- Fazâilu'l-Kur'ân* (tsz.). (thk. Mervân el-Atıyye ve diğeri), Dımaşk: Dâr-u İbn-i Kesîr.
- HAMAVÎ, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkut b. Abdillâh (1995). *Mu'cemu'l-buldân*, Beyrut: Dâr-u sâdır.
- İBNU ASÂKİR, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah b. Abdillah,(1980). *Târih-u medîneti Dımaşk*, Beyrut: Dâru'l-fikr.
- İBNU HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyuddîn Abdurrahmân b. Muhammed (tsz.). *Divânu'l-mübtede ve'l-Haber fi Târihi'l-Arab ve'l-Berber ve men Âsârahum min zevi's-şe'ni'l-ekber* (thk. Halil Şehâde), Beyrut: Dâru'l-fikr.
- İBNU HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (1983). *Cemheretu ensâbi'l-Arab*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye.

- İBNU MANZÛR, Ebu'l-Fazl Cemâleddîn Muhammed b. Mukerrem (2008). *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru'l-fikr.
- İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman (1987). *Funûnu'l-efnân fi Uyûni ulûmi'l-Kur'ân* (thk. Hasan Ziyâuddîn), Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye.
- İBNU'N-NEDÎM, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebi Ya'kûb İshâk (1978). *el-Fihrist*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife.
- KALKAŞANDÎ, Ebû'l-Abbâs Ahmed (1980). *Nihâyetu'l-ereb fi Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab*, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Lubnânî.
- Kalâidu'l-cimân fi't-ta'rîf bi kabâili Arabi'z-zamân* (1982). (thk. İbrâhim el-Ebyârî), Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Lubnânî.
- KEHHÂLE, Ömer Rızâ (1994). *Mu'cemu Kabâili'l-Arabi'l-kadîme ve'l-Hadîse*, Beyrut: Muessesetu'r-risâle.
- Mu'cemu'l-müellifîn terâcim musannifi'l-kutubu'l-Arabiye* (tsz.). Beyrut: Dâr-u İhyâ't-turâsi'l-Arabî.
- KERÎM, Muhammed Riyâd (1996). *el-Muktedab fi Lehecâti'l-Arab*, Tanta: Matbaatu't-turkî.
- KIFTÎ, Cemâleddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Yûsuf (1986). *İnbâhu'r-ruvât alâ enbâhi'n-nuhât*, Beyrut: Muessesetu'l-kutubi's-sekâfiyye.
- MAHALLÎ, Celâleddîn ve Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân (tsz.). *Celâleyn Tefsiri*, İstanbul: Çağrı Yay.
- MES'ÛDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Huseyn b. Ali (1996). *Ahbâru'z-zamân ve Acâibu'l-buldân ve'l-Gâmir bi'l-Mâi ve'l-Umrân*, Beyrut: Dâru'l-Endülüs.
- MUHAMMED, Abdu'l-Fettâh (2009). *Lugatu Tayy ve Eseruhâ fi'l-Arabiyye*, Dimaşk: Dâru'l-esmâ.
- NEMRÎ, Ebû Amr Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (1985). *el-İnbâh alâ Kabâili'r-ruvât* (thk. İbrâhim el-Ebyârî), Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî.
- SUYÛTÎ, Celâleddîn Abdurrahmân (1888). *el-Itkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır.
- TÜCCÂR, Zülfikâr (1994). "Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm", İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10/244-246.
- ZİRİKLÎ, Hayreddîn (1969). *el-A'lâm Kâmûsu't-terâcim*, Beyrut.
- ZUBEYDÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen (tsz.). *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn* (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), Kahire: Dâru'l-ma'rife.